



Research Paper

An Analysis of the Developments in the Population Hierarchy System with Emphasis on the Position of the Middle Cities Case study: East Azerbaijan Province

Ali Taghipour: Ph.D. Student, Department of Geography and Urban Planning, Islamic Azad University, Science and Research Branch, Tehran, Iran

Mohamad Reza Rezai: Associate Professor, Department of Geography and Urban Planning, Marvdasht Branch, Islamic Azad University, Marvdasht, Iran

Rahim Sarvar: Professor, Department of Geography and Urban Planning, Science and Research Branch, Islamic Azad University, Tehran, Iran

ARTICLE INFO

Received: 2023/12/03
Accepted: 2024/02/11
PP: 61-78

Use your device to scan and read the article online



Keywords: Population, Hierarchy, Transportation, Middle City, East Azerbaijan.

Abstract

The term development has been widely used since World War II. This phenomenon is a value, multidimensional and complex category that is the most important discussion of countries today, especially developing countries. Development is a comprehensive process of economic, social, cultural and political activities that aims to continuously improve the lives of the entire population and the fair distribution of resources is one of its main pillars. The main purpose of this article is to analyze the evolution of the demographic hierarchy system. The research is applied and the required data have been collected from the results of the last official population and housing census of the country in 2016. The results show that the western half or semi-developed space of the province includes the north-south axis from Julfa, Marand, Tabriz, Azarshahr to Malekan, which is adjacent to national and inter-regional communication networks and suitable infrastructure networks. Establishment of large industries, small and medium industrial workshops, irrigated and horticultural areas, large villages, densely populated cities, industrial livestock and commercial activities are the features of this area. The eastern half of the province, which has always been deprived due to the natural and mountainous features of the region and the impossibility of central communication with other neighboring provinces, although in some cases the potential for development in them has been more than other regions of the province. Conclusion: Establishment of most of the sparsely populated and scattered villages with the dominant economy of traditional herding and animal husbandry, rainfed agriculture and the establishment of sparsely populated cities are the main features of the eastern half of the province.

Citation: Taghipour, A., Rezai, M R., Sarvar, R. (2024). **An Analysis of the Developments in the Population Hierarchy System with Emphasis on the Position of the Middle Cities Case study: East Azerbaijan Province**, Journal of Research and Urban Planning, Vol 14, No 55, PP:61-78.

DOI: 10.30495/JUPM.2024.32803.4441

DOR:

Extended Abstract

Introduction

Distribution of facilities due to past unprincipled policies in industrial and service mechanisms in the growth pole of the region (Tabriz), and the trend of centralization in one or two large cities as dominant cities and spatial imbalances between regional levels are one of the important issues that have arisen due to various factors, influenced by the mechanisms governing economic, social and political structures. This anomaly and imbalance, with the increasing role of the central government and the low presence of local authorities in the economy due to the nature of its concentration and sectionalism, has increased the problems further, and in this regard, the participation of local people has decreased, and large and small cities have not been seen in an integrated whole. Lack of accurate identification of different dimensions of inequalities and disproportionate executive policies to achieve the aforementioned goals.

Methodology

This study is of the practical and theoretical type, the method of doing it is descriptive - Analytical, the type of analysis, quantitative. The collected documentation method includes reviewing the research and studies carried out on the topic and using the statistics and data required for Demographic Analysis collected from the statistics center the road and Urban Development Organization and the municipality of Tabriz.

Results and discussion

The result was the lack of optimal distribution of facilities, welfare and wealth, the elimination of regional equality, the increase in the development gap and the loss of The main reason for this was also due to the Given that all the efforts of a balanced regional development are based on providing the best conditions and facilities for the comprehensive development of all areas, minimizing and ultimately eliminating the differences in quality of life between different areas and cities, it can be said that the importance of the present research is to attract the attention of development managers and planners to adopt policies and programs to reduce regional inequalities by understanding the different dimensions and angles of the existing situation and identifying the backward areas in the province. In this regard, it is necessary to target the development of deprived areas and cities to distribute economic, social justice in order to reduce inequality. In the meantime, Urban Development Planning and management in the form of regional and national programs plays an important role as a logical and useful strategy to raise imbalances in the region.

Conclusion

The distribution of the distribution of cities by surface separation in cities also indicates that firstly, most of the provincial cities are located in the western half. Therefore, the spatial distribution of cities is not uniform in the province. Second, the province lacks a Level 2 city in the settlement system, and this is in turn considered a serious breakdown in the Space Organization of the urban settlements of the province. Thirdly, the distribution of Level 3 and 4 cities is higher in the western half of the province, and in this half, cities at levels 3 and 4 have developed with a smaller distance from each other.



فصلنامه پژوهش و برنامه‌ریزی شهری

دوره ۱۴، شماره ۵۵، زمستان ۱۴۰۲
شاپا چاپی: ۵۲۲۹-۲۲۲۸ - شاپا الکترونیکی: ۳۸۴۵-۲۴۷۶
<https://jupm.marvdasht.iau.ir/>



مقاله پژوهشی

تحلیلی بر تحولات نظام سلسله‌مراتب جمعیتی با تأکید بر جایگاه شهرهای میانی مورد مطالعه استان آذربایجان شرقی

علی تقی پور: دانشجوی دکتری، رشته جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری، واحد علوم و تحقیقات، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران
محمد رضا رضایی:^۱ استادیار، گروه جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری، واحد مرودشت، دانشگاه آزاد اسلامی، مرودشت، ایران
رحیم سرور: استاد گروه جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری، واحد علوم و تحقیقات، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران

اطلاعات مقاله	چکیده
تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۰۹/۱۲ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۱۱/۲۳ شماره صفحات: ۶۱-۷۸	اصطلاح توسعه به صورت فراگیر پس از جنگ جهانی دوم مطرح شده است. این پدیده، مقوله‌ای ارزشی، چندبعدی و پیچیده است که امروزه به عنوان یک فرایند مهم‌ترین بحث کشورها به ویژه کشورهای در حال توسعه است. توسعه فرایند جامع از فعالیت‌های اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و سیاسی است که هدفش بهبود مداوم زندگی تمامی جمعیت بوده و توزیع عادلانه منابع از ارکان اصلی آن است. هدف اصلی این مقاله، تحلیلی بر تحولات نظام سلسله‌مراتب جمعیتی می‌باشد. تحقیق از نوع کاربردی است و داده‌های مورد نیاز، از نتایج آخرین سرشماری رسمی نفوس و مسکن کشور در سال ۱۳۹۵ گردآوری شده‌اند. نیمه غربی یا فضای نیمه توسعه یافته استان شامل محوری شمالی - جنوبی از جلفا، مرند، تبریز، آذرشهر تا ملکان می‌باشد که در هم‌جواری با شبکه‌های ارتباطی ملی و بین منطقه‌ای و شبکه‌های زیربنایی مناسب قرار گرفته. استقرار صنایع بزرگ، کارگاه‌های صنعتی کوچک و متوسط، محدوده‌های زراعی آبی و باغی، روستاهای بزرگ، شهرهای پرجمعیت، دامداری‌های صنعتی و فعالیت‌های بازرگانی از ویژگی‌های این پهنه است. نیمه شرقی استان که به دلیل ویژگی‌های طبیعی و کوهستانی بودن منطقه و عدم امکان ارتباط محوری با سایر استان‌های هم‌جوار همواره در محرومیت بوده است اگر چه در برخی موارد قابلیت توسعه در آنها بیشتر از سایر مناطق استان بوده است. استقرار بخش عمده‌ای از روستاهای کم‌جمعیت و پراکنده با اقتصاد غالب ریه‌گردانی و دامداری سنتی، کشاورزی دیم و استقرار شهرهای کم‌جمعیت از ویژگی‌های عمده نیمه شرقی استان است.
واژه‌های کلیدی: جمعیت، سلسله مراتب، حمل و نقل، شهر میانی، آذربایجان شرقی.	

استاد: تقی پور، علی؛ رضایی؛ محمد رضا؛ سرور، رحیم. (۱۴۰۲). **تحلیلی بر تحولات نظام سلسله‌مراتب جمعیتی با تأکید بر جایگاه شهرهای میانی مورد مطالعه استان آذربایجان شرقی، فصلنامه پژوهش و برنامه‌ریزی شهری، سال ۱۴، شماره ۵۵، مرودشت: صص ۶۱-۷۸.**

DOI:10.30495/JUPM.2024.32803.4441

DOR:

مقدمه

اصطلاح توسعه به صورت فراگیر پس از جنگ جهانی دوم مطرح شده است. این پدیده، مقوله‌های ارزشی، چندبعدی و پیچیده است که امروزه به عنوان یک فرایند مهم‌ترین بحث کشورها به‌ویژه کشورهای در حال توسعه است. توسعه فرایند جامع از فعالیت‌های اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و سیاسی است که هدفش بهبود مداوم زندگی تمامی جمعیت بوده و توزیع عادلانه منابع از ارکان اصلی آن است (Taleshim., Aliakbarie., Panahi, & Gh, 2012). کاهش نابرابری فضایی و رفع دوگانگی اقتصادی و اجتماعی به‌عنوان یکی از اهداف اساسی توسعه، مورد توجه بسیاری از نظریه‌پردازان توسعه از جمله میردال و تودارو بوده است (Sarvar, 2016). زیرا عدم توازن در جریان توسعه میان نقاط گوناگون، موجب ایجاد شکاف و تشدید نابرابری منطقه‌ای و فضایی می‌شود که خود مانعی در مسیر توسعه ملی است (Ghezelbash, Sajadi, Sarrafi, & Kalantari, 2021). از این رو توسعه متعادل و هماهنگ نقاط، یک پیش‌نیاز بسیار مهم برای حصول به پایداری و پیشرفت یکپارچه کشور به شمار می‌رود (Ghasemi, Rezaei, & Sotudeh, 2013).

در شرایط کنونی، یکی از مسائل و مشکلات اساسی در برنامه‌ریزی‌ها، عدم تعادل ناشی از توزیع نامتعادل امکانات در سطح مناطق می‌باشد. ادامه چنین روندی، شبکه شهری را در عملکرد خود نامتعادل و ناتوان کرده است که نتیجه آن به زبان سکونتگاه‌ها تمام شده است (Khammar, Khosravi, & Kazemi, 2021). رشد سریع شهرنشینی و نبود سیاست‌های مناسب برای کنترل آن بخصوص در کشورهای جهان سوم باعث برهم خوردن تعادل میان مناطق گردیده و خدمات را به صورت ناعادلانه توزیع ساخته است (Saraei, Shahkarami, Fataei, & M.Soltani, 2014). از این رو یکی از بنیان‌های اساسی در برنامه‌ریزی پراکنش امکانات و خدمات در مناطق مختلف بر اساس سرانه جمعیتی آن می‌باشد. با در نظر گرفتن پیش‌بینی سازمان ملل که تا سال ۲۰۳۰ بیش از ۶۰ درصد جمعیت جهان در شهرها زندگی خواهند کرد، واضح است که در آینده نزدیک جهان وابسته به شهر و شهرنشینی خواهد شد. چنین افزایش سریع و شتابان شهرنشینی توأم با توسعه شاخص‌های اقتصادی و اجتماعی و فرهنگی و غیره نبوده است. بر این اساس کشورهای جهت توسعه متعادل و همه‌جانبه که منجر به بهبود زندگی همه زندگی انسان‌ها شود، نیازمند شناخت صحیح و برنامه‌ریزی‌های مناسب و بهینه در سطح ملی و منطقه‌ای هستند (Aliakbari, 2013). برتری یک شهر مرکزی عمدتاً در کشورهای در حال توسعه‌یافته اتفاق می‌افتد که شهرنشینی سریع را تجربه کرده‌اند. کشورهای در حال توسعه، برخلاف کشورهای توسعه‌یافته در قرن نوزدهم، نوآوری پیشرفته را از کشورهای توسعه‌یافته تقلید کردند. با عنایت به اینکه عدم توجه ویژه به نقشی که شهرهای میانی و شهرهای کوچک در نظم سلسله مراتبی شهرهای ایران دارند به‌عنوان حلقه مفقوده در زنجیره شبکه شهری کشور محسوب می‌گردند که با بی‌توجهی که در طی سالیان طولانی به آنها شده است منجر به شدت گرفتن جریان مهاجرت روستاییان و شهرهای کوچک و میانی به شهرهای بزرگ‌تر شده است (Shoormig & Badrifar, 2006).

با توجه به رشد سریع شهرهای بزرگ کشورهای در حال توسعه و ظهور مسائل مربوط به کمبود واحدهای مسکونی و بالا رفتن میزان بیکاری، عده‌ای از محققان پیشنهاد کرده‌اند برنامه‌ریزی‌های توسعه بر اساس تأکید بر پویایی شهرهای میانی تهیه شود، زیرا به دلیل وجود امکانات شغلی، تعلیم و تربیت و دیگر نیازهای اساسی، شهرهای بزرگ مقصد نهایی بیشتر مهاجران روستایی و مهاجران شهرهای میانی است (Tsydenova, Vázquez Morillas, & Cruz Salas, 2018). طرفداران شهرهای میانی در امر توسعه معتقدند در صورت تأمین این قبیل نیازها در شهرهای میانی مسیرهای مهاجرتی تغییر یافته، به جای شهرهای بزرگ، شهرهای میانی مقصد نهایی مهاجران روستایی خواهند بود (Taheri, Rezaei, & Amanpor, 2019). یکی از مشخصه‌های اصلی شهرنشینی در کشورهای در حال توسعه از جمله ایران، توزیع فضایی نامناسب شهرها در سطح این مناطق می‌باشد (Babakhanzadeh, Pakkideh, Far, & Ahangari, 2014). در این قبیل کشورها یک شهر مترو پل چند میلیون نفری با حمایت‌های خاص در سطح بسیار بالایی توسعه‌یافته و تمامی کشور را در حوزه نفوذ سیاسی، اداری و اقتصادی - اجتماعی خود قرار می‌دهد (ahadi, 2018). در نتیجه مسایل و مشکلات زیادی گریبان گیر نظام شبکه شهری در این جوامع خواهد شد و شبکه شهری این مناطق با عدم تعادل و ناهماهنگی‌های بسیاری مواجه خواهد شد (Shamaei, 2014).

نابرابری منطقه‌ای در بسیاری از کشورها، چالشی اساسی در مسیر توسعه است، به‌ویژه برای آن دسته از کشورها که قلمرو حاکمیت آنها مناطق جغرافیایی وسیعی را شامل می‌شود. این نابرابری‌ها، تهدیدی جدی برای رسیدن به توسعه متعادل و متوازن مناطق است (R. P. Camagni, 1993) و دستیابی به وحدت و یکپارچگی ملی را دشوار می‌کند (Karkehabadi, 2019). در ایران نیز تفاوت‌ها و نابرابری‌های منطقه‌ای به اندازه‌ای نگران‌کننده در حال افزایش بوده است، این وضعیت به بروز مشکلات جدی مانند مهاجرت از مناطق محروم به نواحی برخوردار و توسعه‌یافته‌تر انجامیده است (Sarvar, 2013, Sarvar, 2021). گزارش توسعه انسانی در ایران به تبیین این تفاوت‌ها پرداخته و یکی از مهم‌ترین سیاست‌های توسعه انسانی در برنامه سوم توسعه را توجه به برنامه‌ریزی فضایی به عنوان یک برنامه بلندمدت برای تحقق عدالت اجتماعی و تعادل منطقه‌ای معرفی می‌کند. وجود این نابرابری‌های منطقه‌ای در ایران سبب گردیده که شکاف توسعه بین نواحی توسعه‌یافته و محروم روز به روز بیشتر شده و عدالت اقتصادی و اجتماعی مفهوم خود را از دست بدهد، محرومیت نواحی محروم تداوم یابد و نواحی مرکزی امکانات را در خود متمرکز کنند (D. M. Gharakhlou, B., & M., 2008). این امر نه تنها باعث رشد و توسعه کشور نشده، بلکه روند کلی توسعه را ناعادلانه‌تر و آهسته‌تر کرده است. به همین منظور شناسایی توان‌های مختلف نواحی محروم و روش‌های بهره‌برداری از آن و توسعه ظرفیت‌ها و پتانسیل‌های رشد و توسعه نواحی محروم می‌تواند نقش بسزایی در ایجاد تعادل منطقه‌ای داشته باشد (Fang, Pang, & Liu, 2017).

در این بین استان آذربایجان شرقی نیز با وجود برخورداری از منابع طبیعی فراوان، تنوع آب‌وهوایی، اقلیم مناسب و پتانسیل‌های سرشار، در بخش‌های کشاورزی، صنعت، معدن، گردشگری و نیز استعدادها و توانمندی‌های فراوان جمعیتی، در رتبه‌بندی استان‌های کشور جزء مناطق چندان توسعه‌یافته نمی‌باشد و همواره با

مشکلات و مسائل فراوانی دست‌به‌گریبان است و به‌این‌علت به‌عنوان استان مهاجر فرست در سطح کشور شناخته شده است. این شهرستان‌ها با مشکلات و مسائلی مانند، افزایش فقر، آلودگی هوا، آلودگی آب و افزایش فاضلاب، آلودگی خاک ناشی از مواد زائد شهری و صنعتی، کمبود خدمات شهری، فراهم نبودن امکانات و تسهیلات شهری متناسب با جمعیت، کمبود منابع آب آشامیدنی، گسترش حاشیه‌نشینی و پیدایش زاغه‌ها و مسکن غیررسمی و... روبرو هستند و با افزایش جمعیت و عدم هماهنگی رشد جمعیت با گسترش امکانات و تسهیلات، این مسائل و مشکلات پررنگ‌تر می‌گردند. (Yarahmadi, et al, 2021)

برای این‌که این شهرستان‌ها بتوانند محیط مناسبی برای زندگی بوده و توسعه‌یافته تلقی گردند باید امکانات رفاهی ساکنین و شهروندان خود را بهبود بخشیده و از چهار جنبه پایدار بوده، عملکرد مناسبی داشته باشند. اولین و مهم‌ترین امر این است که قابل زیستن بوده و کیفیت مناسب زندگی و فرصت‌های عادلانه را به تمام شهروندان حتی فقیرترین افراد ارائه دهند. دوم این‌که باید قابل رقابت با شهرهای دیگر کشور باشند، سوم، به‌درستی اداره و مدیریت شوند و چهارم این‌که از نظر مالی نیز خودبسنده باشند.

به‌طوری‌که اشاره شد وجود دوگانگی‌ها و عدم تعادل منطقه‌ای در استان و عدم رعایت توازن در توسعه ساختارها و روند رو به تزاید مشکلات اقتصادی و اجتماعی ضرورت چاره‌اندیشی و برنامه‌ریزی در راستای رفع این عدم تعادل‌ها، تقویت زیربنای اقتصادی و حل مشکلات و معضلات اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و مدیریتی را بیش‌ازپیش روشن کرده است. در این استان برخورداری از شرایط و امکانات متنوع، باعث گردیده که برنامه‌ریزی منطقه‌ای به‌عنوان یک راهبرد منطقی و مفید جهت مرتفع نمودن این عدم توازن‌ها نقش مهمی ایفا نماید.

نابرابری و فقدان تعادل در توزیع بهینه امکانات در اثر سیاست‌های غیراصولی گذشته در مکان‌یابی صنعتی و خدماتی در قطب رشد منطقه (تبریز)، و روند تمرکزگرایی در یک یا دو شهر بزرگی به‌عنوان شهرهای مسلط و عدم تعادل فضایی بین سطوح منطقه‌ای یکی از مسائل مهمی است که در اثر عوامل گوناگون، تحت تأثیر مکانیسم‌های حاکم بر ساختارهای اقتصادی، اجتماعی و سیاسی پدیدآمده است. این ناهنجاری و عدم تعادل، با افزایش نقش دولت مرکزی و کم‌رنگ بودن حضور مقامات محلی در اقتصاد با توجه به ماهیت تمرکز و بخش‌گرایی بودن آن، باعث افزایش بیشتر مشکلات گردیده و در این ارتباط از مشارکت مردم محلی کاسته شده است و شهرستان‌های بزرگ و کوچک در یک کلیت یکپارچه دیده نشده‌اند. نتیجه آن، عدم توزیع بهینه امکانات، رفاه و ثروت، از بین بردن برابری‌های نواحی، افزایش شکاف توسعه و از بین رفتن عدالت اقتصادی و اجتماعی و دوگانگی ناحیه‌ای در سطح منطقه و بین شهرستان‌ها بوده است. عمده دلیل این مسئله نیز ناشی از عدم شناسایی دقیق ابعاد مختلف نابرابری‌ها و سیاست‌های اجرائی نامتناسب برای رسیدن به اهداف مذکور بوده است. با توجه به اینکه تمام تلاش یک توسعه متعادل منطقه‌ای بر آن است که بهترین شرایط و امکانات را برای توسعه جامع همه نواحی فراهم آورده تفاوت‌های کیفیت زندگی بین مناطق و شهرهای مختلف را به حداقل رسانده و نهایتاً از میان بردارد پس می‌توان گفت اهمیت تحقیق حاضر در این است که با شناخت دقیق ابعاد و زوایای گوناگون وضعیت موجود و شناسایی نواحی عقب‌مانده در استان، توجه مدیران و برنامه‌ریزان توسعه را به اتخاذ سیاست‌ها و برنامه‌هایی جهت کاهش نابرابری‌های ناحیه‌ای جلب کند. در این راستا، هدف قراردادن توسعه مناطق و شهرهای محروم جهت توزیع عدالت اقتصادی، اجتماعی در جهت کاهش نابرابری ضروری است. در این بین برنامه‌ریزی و مدیریت توسعه شهری در قالب برنامه‌های منطقه‌ای و ملی به‌عنوان یک راهبرد منطقی و مفید جهت مرتفع نمودن عدم توازن در منطقه نقش مهمی ایفا می‌کند (Sarvar, 2023).

پیشینه و مبانی نظری تحقیق

نتایج حاصل از عملکرد برنامه‌های توسعه در اکثر کشورها ی توسعه نیافته طی سه یا چهاردهه گذشته موجب شده که در سال‌های اخیر واژه توسعه مورد سؤال قرار گیرد. در سال‌های بعد از جنگ جهانی دوم که واژه توسعه بطور جدی دنبال شد و اقتصاددانان و اندیشمندان هم بطور جدی وارد این بحث‌ها شدند توسعه به مفهوم رشد اقتصادی تعریف گردید:

توسعه عبارت است از رشد سریع و ممتد تولید سرانه واقعی، همگام با پیشرفت‌هایی در مشخصات تکنولوژیکی، اقتصادی و جمعیتی جامعه.

در این برداشت، توسعه مترادف با رشد اقتصادی تلقی شده که به تبع آن افزایش پس‌انداز بعنوان شاخص، جهت ارزیابی توسعه تعیین گردیده (Yarahmadi, et al, 2023). و مسائلی همچون عدالت اجتماعی، فقر، نابرابری، بیکاری و توزیع درآمد از اهمیت زیادی برخوردار نبودند. این دیدگاه از توسعه در دهه‌های ۱۹۵۰، ۱۹۶۰ و حتی اوایل ۱۹۷۰ مطرح بوده و تحت عنوان مکتب نوسازی که شامل دو گروه از نظریه‌های خطی رشد و تغییر ساختاری می‌شد به ارائه دیدگاه‌های خود می‌پرداختند. این مکتب مسیر توسعه را مسیری خطی می‌داند که کشورهای توسعه یافته آنرا پیموده‌اند و کشورهای توسعه نیافته نیز برای رسیدن به آن باید همین مراحل خطی را دنبال کنند. یکی از معروف‌ترین نظریه‌ها در این مکتب، نظریه مراحل رشد روستو است که طرفداران زیادی نیز پیدا کرد. روستو ۵ مرحله را برای عبور این کشورها از توسعه نیافتگی به توسعه یافتگی مطرح می‌کند (R. Camagni, Diappi, & Leonardi, 2017).

۱- جامعه سستی با تولید محدود و جامعه کشاورزی و تحرک اجتماعی پایین.

۲- قبل از خیز با گذر از جامعه سستی و ایده توجه به آموزش و استقرار یک قدرت سیاسی.

۳- مرحله خیز با ویژگی گسترش شهرها، انتقال نیروی مازاد بخش کشاورزی به صنعت و افزایش تحرک اجتماعی و جغرافیایی.

۴- مرحله بلوغ با ویژگی تنوع فعالیت‌ها و بکارگیری تکنیک‌های جدید صنعتی و صنعتی شدن.

۵- مرحله مصرف انبوه با ویژگی ارتقای سطح زندگی، افزایش قشر کارگزاران ماهر و افزایش رفاه و تحقق دولت رفاه (Wolff & Wiechmann, 2018). در این دیدگاه نظریه‌های دیگری نیز مطرح شد، نظریه هارود - دومار و نظریه لویس از مهم‌ترین این نظریه‌هاست. به رغم تنوع میان نظریه‌های مکتب نوسازی آنها بطور شفاف از دو سیاست صنعتی شدن و شهرنشینی حمایت می‌کردند و این دو را لازمه تسریع فرایند توسعه در کشورهای توسعه نیافته میدانستند. به اعتقاد آنها توسعه شهرها موجب افزایش استانداردها و سطح زندگی مردم می‌شود. نظریه‌های توسعه در دو دهه ۵۰ و ۶۰ با تعریف توسعه در قالب رشد در تولید ناخالص ملی و بر پایه تجربیات کشورهای صنعتی موجب هدایت سرمایه‌گذارها برای توسعه بخش صنعت و مراکز شهری شدند لیکن این تأکید در عمل باعث شهرنشینی سریع و توزیع ناموزون جمعیت، در آمد و ثروت و شدت گرفتن مداخلات دولتها در امور شهری و کاهش نقش بخش خصوصی و شهروندان در سرمایه‌گذارها و تصمیم‌گیرها شد و اعمال این سیاستها نه تنها باعث تسریع فرایند توسعه نگردید بلکه وابستگی کشورهای توسعه نیافته را به کشورهای صنعتی افزایش داد و دو تأثیر عمده بر نظریه‌های توسعه گذاشت: اولاً به رغم دستیابی به اهداف رشد اقتصادی در برخی از کشورها شرایط زندگی اکثر مردم تغییر نکرد و تعریف مکتب نوسازی از توسعه مورد سؤال قرار گرفت. دوم اینکه با توجه به شرایط متفاوت کشورهای توسعه نیافته با شرایط حاکم بر قرن ۱۸ و ۱۹ که کشورهای صنعتی فرایند صنعتی شدن و شهرنشینی را تجربه کردند کارایی این تجارب در کشورهای در حال توسعه مورد تردید قرار گرفت و باعث شد توسعه، براساس کاهش فقر، نابرابری و بیکاری در چار چوب رشد اقتصادی تعریف گردد.

بعد از زیر سؤال رفتن نظریه‌های توسعه خطی مبتنی بر رشد اقتصادی، در خلال دهه ۱۹۷۰ نظریه وابستگی بین‌المللی مطرح گردید و مورد توجه روشنفکران جهان سوم قرار گرفت. سه شاخه اصلی تفکر در نظریه وابستگی وجود دارد

۱- الگوی وابستگی نو استعماری ۲- الگوی نادرست ۳- الگوی دوگانگی توسعه

الگوی وابستگی نو استعماری، توسعه نیافتگی جهان سوم را ناشی از تکامل تاریخی نظام بسیار نابرابر سرمایه داری بین‌المللی در روابط بین کشورهای ثروتمند و فقیر می‌داند. همزیستی کشورهای ثروتمند و فقیر در یک نظام بین‌المللی که تحت تسلط روابط نابرابر قدرت بین مرکز و پیرامون قرار دارد تلاش‌های جامع پیرامونی را در زمینه استقلال در جهت توسعه، مشکل و حتی غیر ممکن می‌سازد (Pourahmad, 2014).

دومین مدل توسعه الگوی نادرست است که توسعه نیافتگی کشورهای جهان سوم را ناشی از نصایح نادرست و نامناسب مشاورین متخصص (بانک جهانی، یونسکو، سازمان کار بین‌المللی...) می‌داند. این متخصصین اغلب در مؤسسات آموزشی کشورهای توسعه یافته تحصیل کرده‌اند و از مسائل توسعه در کشورهای جهان سوم درک واقعی ندارند و تحصیلات آنها شامل دروس نامناسب مفاهیم و مدل‌های غربی است (Meijer, 1993). الگوی وابستگی بین‌المللی و الگوی نادرست تأکید صرف بر رشد سریع تولید ناخالص ملی را، بعنوان شاخص توسعه رد می‌کند و بیشتر بر اصلاحات ضروری ساختی و نهادی، به منظور ریشه کن کردن فقر مطلق، تأمین امکانات گسترده اشتغال، کاهش نابرابریها و افزایش سطوح زندگی عمومی تأکید دارند. الگوی دوگانگی توسعه مفهومی است که در اقتصاد توسعه به طور گسترده‌ای درباره آن بحث می‌شود و نمایانگر وجود و تلاطم تباین فزاینده بین کشورها و مردم ثروتمند و فقیر در سطوح مختلف است (Von Glahn, 2003). بطور خلاصه مکتب وابستگی به منظور بیان تفاوت‌های اجتماعی و فضایی میان کشورهای توسعه یافته و توسعه نیافته، به جهان بعنوان مرکز و پیرامون می‌نگریست و معتقد بود ساختار فضایی کشورهای جهان سوم و به عبارت دیگر فقدان نظام فضایی موزون متشکل از انواع سکونتگاهها در سطوح مختلف بزرگترین مانع برای توسعه موزون و پایدار است. از نظر آنها فرایند سریع شهرنشینی در جهان سوم نه تنها عامل توسعه نیست بلکه عامل توسعه نیافتگی این کشورها نیز هست. با این تحلیل از علل توسعه نیافتگی کشورهای جهان سوم، سیاستهای توسعه نیز تغییر اساسی کرد و برنامه ریزی فضایی، جایگزین برنامه ریزی بخشی شد و سیاستگذاران بدنبال انتخاب استراتژیهای بهینه سازی ساختار فضایی این کشورها بودند. بسیاری از محققین، تمرکز زدایی را بعنوان بهترین سیاست برای اصلاح ساختار فضایی کشورهای جهان سوم و بر طرف کردن نابرابریهای شهری و منطقه‌ای توصیه کردند.

در اواخر دهه ۷۰ و اوایل دهه ۸۰ نگرانی در مورد نابرابری فزاینده اقتصادی در جهان سوم موجب شکل گیری رویکردهایی در زمینه تعیین اهداف و سیاستگذاری توسعه شد که بر محور رفع نیازهای اساسی دور می‌زد. این راهبرد بر خاسته از این نگرانی بود که چه بسا سیاستهای توزیع مجدد همراه با رشد نتواند افزایش رفاه فقیرترین اقشار جامعه را بر آورد کند (Capello, 2013).

در سال ۱۹۷۶ سازمان بین‌المللی کار هم کوشید توجه محافل بین‌المللی را به مسأله کاهش فقر جلب نماید. در کنفرانس جهانی اشتغال در سال ۱۹۷۶ پیشنهاد شد که تمام کشورها برای تأمین نیازهای اساسی همه افراد جامعه تا سال ۲۰۰۰ اولویت قائل شوند. این نیازها به صورت تأمین حداقل مصرف ضروری، حفظ استانداردهای حداقل دسترسی به خدمات و امکانات عمومی و دسترسی به فرصتهای شغلی برابر تعریف شده بود. راهبرد نیازهای پایه چرخش آشکاری بود از راهبردهای متداول «تولید محور صنعت مدار و شهر گرا به سوی راهبردی مردم محور، کشاورزی مدار و روستاگرا. توسعه اقتصادی فقط شامل رشد اقتصادی نیست بلکه متضمن پیشرفت یکنواخت و ملموس به سمت حذف فقر مطلق، و گسترش پایدار فرصتهای شخصی و در آمدی فقرا نیز هست.

استراتژی توسعه بر مبنای اولویت تأمین نیازهای اساسی مبنای رشد پایدار را فراهم می‌سازد.

بحث در مورد تأمین نیازهای اساسی در اواسط دهه ۱۹۷۰ آغاز شد و به طرح مسأله افزایش رفاه فقرا در جهان سوم کمک کرده است اما با احیای الگوی نوکلاسیک در اوایل دهه ۸۰، راهبرد تأمین نیازهای اساسی به دو دلیل جذابیت خود را از دست داد.

افزایش هزینه‌ها در اثر کاهش رشد به دنبال اجرای این الگو، نا‌پایداری سیاسی آن در کشورهای در حال توسعه در دهه ۱۹۸۰ نظریه پردازان نوکلاسیک مکتب انقلاب متقابل نوکلاسیک را پایه‌گذاری کردند. این دیدگاه بیشتر تأکید بر عدم مداخله دولت و خصوصی‌سازی داشت و اعتقاد خاصی به عملکرد بازار آزاد داشتند و شکست توسعه را معلول مداخله بیش از حد دولت در امور اقتصادی میدانستند.

سیاستهای پیشنهادی این دیدگاه هم نتوانست باعث بهبود شرایط زندگی در کشورهای جهان سوم شود و ضرورت تعریف جامع از توسعه در سالهای بعد احساس شد و در اوایل دهه ۱۹۹۰ بانک جهانی تعریفی را از توسعه ارائه داد: «هدف توسعه بهبود کیفیت زندگی است هر چند معمولاً کیفیت زندگی بویژه در کشورهای فقیر یعنی در آمد بیشتر، لیکن به مراتب فراتر از آن است. این کیفیت بایستی در برگیرنده آموزش بهتر، استانداردهای بالاتر بهداشتی و غذایی، فقر کمتر، محیط تمیزتر، فرصتهای برابر، آزادیهای فردی بیشتر و زندگی فرهنگی غنیت باشد»

بر طبق این تعریف در این دهه تئوری جدید رشد بر پایه رشد درون‌زا و توسعه پایدار تعریف گردید. توسعه پایدار مفهومی است که در سالهای اخیر بصورت جدی دنبال می‌شود و منظور از آنها تنها حفاظت محیط زیست نیست بلکه مفهوم جدیدی از رشد اقتصادی است، رشدی که عدالت وامکانات زندگی را برای تمامی مردم جهان و نه تعداد اندکی افراد، برگزیده است. در سمپوزیومی هم که در سال ۱۹۹۱ در لاهه برگزار شد توسعه پایدار را گسترش امکانات زندگی نه تنها در مورد نسل حاضر بلکه برای نسلهای آینده می‌دانند.

ارائه یک نظریه توسعه برای هر کشوری باید متناسب با شرایط و موقعیت اقتصادی و اجتماعی آن کشور باشد. ارائه یک نسخه توسعه و فرایند آن برای تمام کشورهای جهان سوم در حقیقت کاری غیر ممکن است چون هر کشور شرایط و ویژگیهای مخصوص بخود دارد و نیاز به یک مطالعه بسیار عمیق برای هر کشور می‌باشد تا بطور مجزا و براساس همان ویژگیها به ارائه برنامه توسعه پرداخته شود. امروزه دیگر مفهوم توسعه از انحصار دیدگاههای رشد غربی خارج شده و با دیدگاههای عدالت اجتماعی، خوداتکایی و تعادل‌های بوم‌شناسانه پیوند خورده است.

شهر میانه اندام

کلمه شهر میانی خود مفهوم اندازه، وسعت و ابعاد شهر را به ذهن متبادر ساخته و بار کمی در بر دارد و دامنه چنین شهرهایی که سطوح بینابینی سلسله مراتب شهری را می‌سازند در میان کشورها متفاوت است و بستگی به الگوی آنها از سکونت شهری، سطح توسعه یافتگی و ساختمان اقتصادی آنها دارد (Hadiyani & Rahimi, 2013). اینرو:

الف- باید وزن جمعیتی آن در پهنه سرزمین ارزیابی شود. ب- در عین حال اندازه جمعیتی شهر، عیناً مفهوم نقشی را که در منطقه پیرامون ایفا می‌کند در بر ندارد بنابراین باید بر عملکرد و نقش شهر در شبکه شهری تأکید داشت. از آنجایی که مفهوم «متوسط یا میانی» در کشورهای مختلف متفاوت خواهد بود برای درک عمومی از آنچه که شهر میانی خوانده می‌شود، شایسته‌ترین معیار اندازه نسبی جمعیت است (Samimiyan & Javadian, 2018). در ایران بحث از شهرهای میانی، اولین بار به طور رسمی در گزارش‌های آمایش سرزمین (ستیران) سال ۱۳۵۶ به میان آمده و طبقه‌بندی ۲۵ تا ۲۵۰ هزار نفر را برگزیده‌اند (M. D. Gharakhlou, Amini, & Rajaei, 2008). بر این اساس، در این پژوهش، ضمن توجه به تمام محدودیت‌های حاصل از تعریف جمعیتی اندازه شهر، شهری با حدود ۲۵۰-۱۰۰ هزار نفر جمعیت، شهر متوسط اطلاق می‌شود. شهرهای کوچک و متوسط یا مراکز شهری سطح پایین در سلسله مراتب شهری و نقش آنها در توسعه منطقه‌ای، یکی از مباحث جدی در محافل علوم منطقه‌ای است. نظریات و عقاید متفاوتی در مورد نقش آنها در توزیع مدرنیزاسیون اثر آنها در توسعه مناطق روستایی، عملکرد آنها به عنوان مراکز ارائه خدمات و نیز نقش آنها در جلوگیری از مهاجرت روستایی مطرح است. در کشورهای در حال رشد شهرهای بزرگ با عدم پیوستگی کامل با شهرهای میانی و کوچک اکثر سطوح عالی خدماتی، اجتماعی و اقتصادی را به خود اختصاص داده‌اند و شهرهای کوچک و میانی با ارتباط ضعیف جوامع پایین‌تر از خود به صورت فضاهای پیرامونی حاشیه‌ای و وابسته درآمده‌اند (Ahangari, Mohammadi, & Hosseinzade, 2015). به طور کلی کلمه شهر میانی، خود مفهوم اندازه، وسعت و ابعاد شهر را به ذهن متبادر ساخته و بار کمی دارد از این رو باید وزن جمعیتی آن در پهنه سرزمین ارزیابی شود. براین اساس، ضروری است که معیارهای رسمی کمی بکار گرفته شوند. در عین حال باید یادآور شد که اندازه شهر، عیناً مفهوم نقشی را که در منطقه پیرامون ایفا می‌کند در بر ندارد. بنابراین باید بر عملکرد و نقش شهر در شبکه شهری تأکید گذاشت (Khosravi, Alizadeh, & Taati, 2020). از آنجاییکه مفهوم متوسط یا میانی در کشورهای مختلف، متفاوت خواهد بود، برای درک عمومی از آنچه که شهرهای میانی خوانده می‌شود، شایسته‌ترین معیار، اندازه نسبی جمعیت است که رقم جمعیت در کشورهای به دلیل عوامل جغرافیایی و نیز نظام شهری و روش‌های برنامه‌ریزی آنها متفاوت است. در فرانسه رقم ۲۰ تا ۲۰۰ هزار نفر برای شهرهای میانی، در انگلستان ۵ تا ۱۰۰ هزار نفر در ایتالیا ۲۰ تا ۱۰۰ هزار نفر، در چین ۲۰۰ تا ۵۰۰ هزار نفر را برای گروه‌های شهرهای میانی در نظر می‌گیرند. کارشناسان سازمان ملل این شهرها را بین ۲۵ تا ۲۵۰ هزار نفر جمعیت طبقه‌بندی کرده‌اند. رأی صاحب‌نظران در این زمینه مختلف است از جمله لویل می‌گوید: شهرهای میانی، بیش از ۱۰۰ هزار نفر هستند. پیر ژرژ شهرهای متوسط یا میانه اندام را دارای ۵۰ تا ۱۵۰ هزار نفر جمعیت می‌داند. زنجانی شهرهای متوسط و میانه اندام را ۵۰ تا ۱۰۰ هزار نفر می‌داند. سعیدینیا ۱۰۰ تا ۲۵۰ هزار نفر و گیتی اعتماد ۲۵۰ تا ۵۰۰ هزار نفر جمعیت می‌داند (Zayyari & Azizi, 2014). در ایران بحث از شهرهای میانی، اولین بار به طور رسمی در گزارش‌های آمایش سرزمین (ستیران) سال ۱۳۸۶ به میان آمده و طبقه‌بندی ۲۵ تا ۲۵۰ هزار نفر را برگزیده‌اند.

شهرهای میانی از حیث اجتماعی دارای خصوصیتی مشابه و در عین حال متفاوت با شهرهای گروه ماقبل و مابعد خود می‌باشند. در این گروه از شهرها شباهت به شهرهای بزرگ به دلیل غلبه فعالیت‌های بازرگانی و خدماتی و شباهت آنها به شهرهای کوچک ناشی از اشتغال بخش وسیعی از جمعیت به فعالیت‌های کشاورزی است. وجود دوگانگی اجتماعی در شهرهای میانی به دلیل ساختار دوگانه اقتصادی اینگونه شهرهاست. شهرهای میانی از نظر اقتصادی، مستعد برتری فعالیت‌های تجاری و خدماتی، همراه با اشتغال در صنایع کارخانه‌ای که عمدتاً در بخش صنایع با مقیاس کوچک تمرکز یافته، هستند (Seifoddini, Ahmad, Ziyari, & Alwar, 2014).



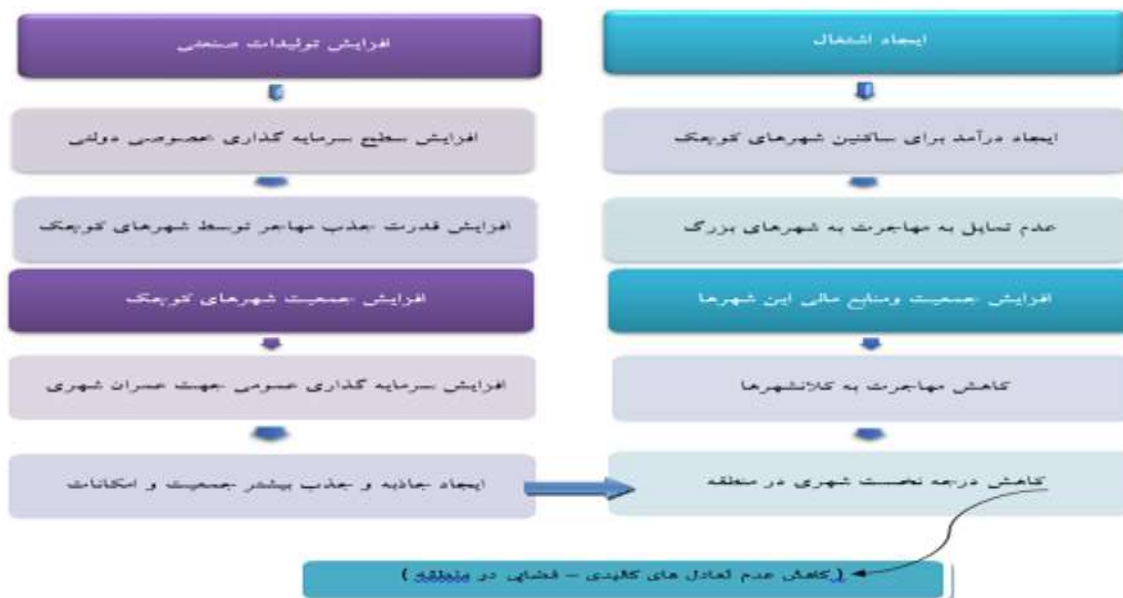
شکل ۱- کارکردهای شهرهای کوچک

جدول ۱- مفاهیم، ویژگی‌ها، اهداف و سیاست‌های شهرهای کوچک

سیاست	اهداف	ویژگی‌ها	مفاهیم محوری
<p>توسعه شهرهای کوچک از طریق استراتژی نیازهای پایه</p> <p>- کاهش وابستگی شهرهای کوچک به شهرهای بزرگ</p> <p>- سیاست برنامه ریزی از پایین به بالا</p> <p>لزوم توجه و برنامه ریزی از پایین به بالا</p> <p>- لزوم توجه و برنامه ریزی برای شهرهای کوچک به جای کلان شهرها به عنوان محور در مقابل روستا</p>	<p>- جلوگیری از شهرنشینی شتابان</p> <p>- کاهش سیل مهاجرت‌های روستایی به شهرهای بزرگ</p> <p>- کاهش سهم شهرهای بزرگ از سرمایه گذاری‌ها جهت جلوگیری از تمرکز گرایی و قطب گرایی منطقه ای</p> <p>- کاهش مشکلات شهرهای بزرگ (مسکن، حمل و نقل و...)</p>	<p>- تراکم نسبی و جمعیت کمتر</p> <p>- جمعیت بین ۲۵ تا ۵۰ هزار نفر دارند.</p> <p>- کارکرد کشاورزی در این شهرها هنوز وجود دارد.</p> <p>- ترکیبی از خصوصیات شهری و روستایی دارد</p> <p>- به صورت شهرستان با مدیریت فرماندار اداره می‌گردد.</p>	شهرهای کوچک
<p>- ایجاد صنایع پیشرو جهت اشتغال پایدار</p> <p>- تخصیص منابع دولتی بیشتر به شهرهای کوچک جهت کاهش نابرابری‌ها</p> <p>- ایجاد سلسله مراتب شهری و منطقه ای جهت ارائه کالا و خدمات در سطح منطقه</p>	<p>- کاهش نابرابری‌های درون منطقه ای</p> <p>- کاهش نخست شهری و تسلط یک شهر بر شهرهای دیگر</p> <p>توسعه متوازن زیر ساخت‌ها</p> <p>- ایجاد تعادل در شبکه شهری</p>	<p>- توزیع جمعیت و امکانات به گونه ای متعادل در سطح منطقه</p> <p>- شبکه شهری و منطقه ای دارای نظم است. فاصله رتبه ای بین شهرها به صورت سلسله مراتبی است و یک شهر بر دیگر شهرهای تسلط ندارد (نخست شهری)</p>	تعادل کالبدی-فضایی (تعادل بخشی منطقه ای)



شکل ۲- شکل جایگاه شهرهای کوچک



شکل ۳- مدل مفهومی برای تبیین نقش شهرهای کوچک (فرایند تقویت شهرهای کوچک و پیامدهای انتظار آن در منطقه).

مواد و روش تحقیق

با توجه به مؤلفه های مورد بررسی، ماهیت موضوع و اهداف تحقیق، رویکرد حاکم بر پژوهش حاضر، از نوع کاربردی و نظری، روش انجام آن توصیفی-تحلیلی، نوع تحلیل، کمی و محدوده جغرافیایی مورد مطالعه، استان آذربایجان شرقی می باشد. برای دستیابی به هدف مورد نظر، داده ها و اطلاعات مورد نیاز، از روش اسنادی گردآوری شده اند. روش کتابخانه ای شامل مرور تحقیقات و مطالعات انجام شده در ارتباط موضوع و استفاده از آمارها و داده های مورد نیاز بررسی و تحلیل جمعیتی، از مرکز آمار، سازمان راه و شهرسازی و شهرداری تبریز جمع آوری شده اند

محدوده مورد مطالعه

محدوده‌های از ایران اسلامی که با حدود ۴۵۴۹۰٫۸۹ کیلومترمربع نام آذربایجان شرقی به خود گرفته است، در گوشه شمال غربی فلات ایران قرار دارد. رود ارس حدود شمالی آن را با جمهوری‌های آذربایجان، نخجوان و ارمنستان و رود قطور و آب‌های دریاچه ارومیه حدود غربی آن

را با آذربایجان غربی تشکیل می‌دهند. در جنوب کشیدگی رشته‌کوه‌ها، دره‌ها، جلگه‌ها و دشت‌ها موجب پیوستگی توپوگرافیک استان آذربایجان غربی و زنجان می‌شود. در شرق دره رودخانه دره رود و کوه‌های سیلان و چهل نور و گردنه صائین و رود قزل‌اوزن در جنوب، این خطه را از استان اردبیل جدا می‌سازد. از نظر مختصات جغرافیائی مدارهای ۴۵، ۳۶ و ۲۶، ۳۹ شمالی منتهی‌الیه شمالی و جنوبی، و نصف النهارات ۴۵، ۴۵ و ۲۲، ۴۸ شرقی منتهی‌الیه غربی و شرقی استان را می‌پوشانند. آذربایجان شرقی به طول ۲۳۵ کیلومتر با جمهوری آذربایجان و دیگر جمهوری‌های شوروی سابق دارای خط هم‌جواری می‌باشد. در این قسمت از حدود آذربایجان شرقی، دو شهرستان از این استان در طول ۲۰۰ کیلومتر با جمهوری آذربایجان و ۳۵ کیلومتر با جمهوری ارمنستان هم‌مرز می‌باشند که در سراسر آن رود ارس جریان دارد. در حال حاضر ارتباط استان در طول این مرز تنها از سه‌نقطه جلفا، خدا آفرین انجام می‌گیرد که در این میان جلفا از اهمیت خاصی برخوردار می‌باشد. شهر مرزی جلفا از طریق خط آهن نخجوان، ایروان و تفلیس به جمهوری اوکراین و بنادر دریای سیاه (این راه ارتباطی مهم بین المللی که به خط مستقیم تنها ۲۶۰ کیلومتر از آن فاصله دارد) وصل می‌شود. این امر و نزدیکی استان به دریای سیاه از نظر موقعیت ارتباطی و جایگاه خاصی بدان بخشیده است. آذربایجان شرقی در جنوب خود با استان زنجان هم‌جوار است که همسایه جنوبی شهرستان‌های چارویماق و میانه محسوب می‌شود. با وجود وحدت قومی و فرهنگی، وجود موانع طبیعی در حدود بین دو استان و همچنین وجود قطب جاذبی چون تهران در آن سوی محور تبریز - زنجان (که جاذب هرگونه حرکت اقتصادی - اجتماعی در این محور می‌باشد)، باعث شده است که روابط هم‌جواری در طول این محور رونق خوبی نداشته باشد. به همین دلیل شهرستان‌های چارویماق و هشترود از شهرستان‌های منزوی و دورافتاده استان به شمار می‌آیند. بر اساس آخرین تقسیمات سیاسی در سال ۱۳۹۵، استان آذربایجان شرقی دارای ۲۰ شهرستان، ۴۴ بخش، ۶۲ شهر، ۱۴۲ دهستان می‌باشد. در بین شهرستان‌های استان، شهرستان میانه با ۵۵۹۵،۳۰ کیلومتر مربع وسیع‌ترین و شهرستان عجب‌شیر با ۷۳۸۰،۴۴ کیلومتر مربع کمترین مساحت استان را به خود اختصاص داده است.



شکل ۴- محدوده استان آذربایجان شرقی

بحث و یافته‌های تحقیق

تعداد کل جمعیت کشور در سال ۱۳۶۵ حدود ۴۹۴۴۵۰۱۰ نفر بوده که از این تعداد ۵۴/۳ درصد شهرنشین و ۴۵/۷ درصد روستانشین بوده‌اند. با رشد متوسط سالانه ۱/۶ درصد، تعداد کل جمعیت کشور به ۷۹۹۲۶۲۷۰ نفر در سال ۱۳۹۵ افزایش یافته است و رشد جمعیت در مناطق شهری کشور ۲/۷ درصد و در مناطق روستایی ۳/۰ درصد برآورد می‌شود. طی این دوره زمانی، نسبت شهرنشینی به ۷۴ درصد و روستانشینی به ۲۶ درصد تغییر یافته است. در سال ۱۳۶۵ جمعیت استان آذربایجان شرقی برابر با ۳۰۴۴۳۶۰ نفر بوده که ۵۵/۵ درصد آنها در مناطق شهری و ۴۴/۵ درصد در مناطق روستایی زندگی می‌کردند. سرعت رشد جمعیت در استان آذربایجان شرقی با رقم ۸/۰ درصد حدوداً نصف سرعت رشد جمعیت کشور طی دوره زمانی ۹۵ - ۱۳۶۵ بوده است. در سال ۱۳۹۵ تعداد کل جمعیت استان به ۳۹۰۹۶۵۲ نفر افزایش یافته و سهم جمعیت شهرنشین ۷۱/۹ درصد و جمعیت روستانشین ۲۸/۱ درصد است. مشاهده می‌شود که نرخ شهرنشینی استان آذربایجان شرقی در سال ۱۳۶۵ بیش از میانگین کشوری بوده است. در حالی که در سال ۱۳۹۵ علی‌رغم افزایش، به مقداری کمتر از میانگین متوسط کشوری رسیده است.

جدول ۲- تغییرات شمار و نرخ رشد جمعیت استان آذربایجان شرقی در قیاس با کشور طی دوره زمانی ۱۳۶۵-۹۵

شرح	جمعیت		سهم (درصد)		رشد جمعیت (درصد)
	۱۳۶۵	۱۳۹۵	۱۳۶۵	۱۳۹۵	۱۳۶۵ - ۹۵
کشور	کل جمعیت	۴۹۴۴۵۰۱۰	۷۹۹۲۶۲۷۰	۱۰۰	۱/۶
	مناطق شهری	۲۶۸۴۴۵۶۱	۵۹۱۴۶۸۴۷	۵۴/۳	۲/۷
	مناطق روستایی	۲۲۶۰۰۴۴۹	۲۰۷۳۰۶۲۵	۴۵/۷	-۰/۳
استان	کل جمعیت	۳۰۴۴۳۶۰	۳۹۰۹۶۵۲	۱۰۰	۰/۸
	مناطق شهری	۱۶۸۹۲۰۳	۲۸۰۹۴۲۴	۵۵/۵	۱/۷
	مناطق روستایی	۱۳۵۵۱۵۷	۱۱۰۰۲۲۰	۴۵/۵	-۰/۷

اطلاعات شرح داده شده در خصوص جمعیت استان حاکی از آن است که استان آذربایجان شرقی در سال ۱۳۶۵ حدود ۶/۱۶ درصد از جمعیت کشور را به خود اختصاص داده و این نسبت در سال ۱۳۷۵ با اندکی کاهش به ۵/۵۴ درصد رسیده است. نتایج سرشماری عمومی نفوس و مسکن در سال‌های ۱۳۸۵ و ۱۳۹۰ نشان‌دهنده ادامه روند نزولی سهم استان از جمعیت کشور است. در این دوره‌ها به ترتیب سهم استان از کل جمعیت کشور به ۵/۱۱ درصد و ۴/۹۶ درصد رسیده است. بر اساس نتایج آخرین سرشماری عمومی نفوس و مسکن در سال ۱۳۹۵، استان آذربایجان شرقی حدود ۴/۹ درصد جمعیت کل کشور را در خود جای داده است. نمودار ۱ سهم و رتبه هر یک از استان‌های کشور از جمعیت سال ۱۳۹۵ و جایگاه استان آذربایجان شرقی در آن را نشان می‌دهد.

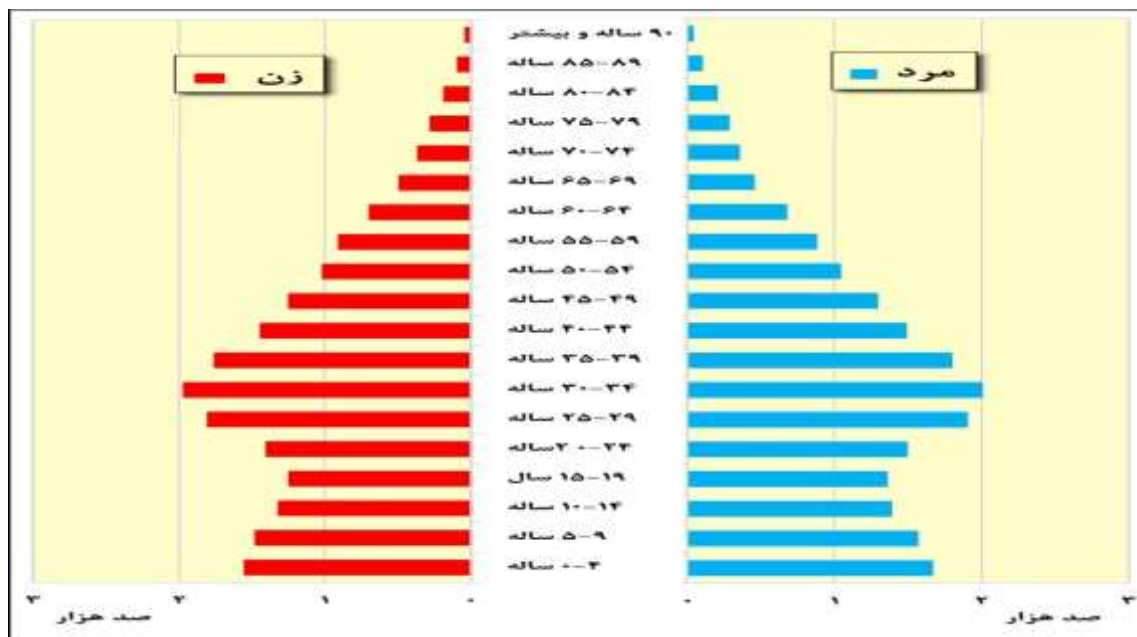
جدول ۳- جمعیت و متوسط رشد سالانه

سال	جمعیت	متوسط رشد سالانه
آبان ۱۳۳۵	۱۵۵۰۳۴۵	۰۰۰
آبان ۱۳۴۵	۲۰۲۱۱۲۵	۲۶۵
آبان ۱۳۵۵	۲۳۶۸۲۵۲	۱,۵۸
مهر ۱۳۶۵	۳۰۷۷۸۸۲	۲۶۲
مهر ۱۳۷۰	۳۲۷۸۷۱۸	۱,۲۶
آبان ۱۳۷۵	۳۳۲۵۵۴۰	۰,۲۸
آبان ۱۳۸۵	۳۶۰۳۴۵۶	۰,۸۰
آبان ۱۳۹۰	۳۷۳۴۶۲۰	۰,۶۶
آبان ۱۳۹۵	۳۹۰۹۶۵۲	۰,۹۷

مأخذ - مرکز آمار ایران. (م.ر)

جدول ۴- جمعیت بر حسب گروه‌های سنی

گروه سنی	آبان ۱۳۹۰	آبان ۱۳۹۵
جمع	۳۷۳۴۶۲۰	۳۹۰۹۶۵۲
۰-۴ ساله	۲۹۵۶۷۳	۳۲۰۸۵۶
۵-۹ ساله	۲۶۶۱۶۳	۳۰۳۲۵۱
۱۰-۱۴ ساله	۲۶۴۹۷۰	۲۶۹۸۸۷
۱۵-۱۹ ساله	۳۰۲۷۷۱	۲۵۹۳۹۷
۲۰-۲۴ ساله	۳۹۴۴۶۲	۲۸۸۷۹۳
۲۵-۲۹ ساله	۴۰۵۵۹۲	۳۶۹۶۲۷
۳۰-۳۴ ساله	۳۵۰۸۳۰	۳۹۶۱۱۹
۳۵-۳۹ ساله	۲۹۰۴۸۵	۳۵۴۶۱۵
۴۰-۴۴ ساله	۲۵۳۴۹۹	۲۹۲۱۳۹
۴۵-۴۹ ساله	۲۰۷۵۶۰	۲۵۳۰۷۰
۵۰-۵۴ ساله	۱۸۴۸۶۵	۲۰۴۷۰۶
۵۵-۵۹ ساله	۱۴۲۷۹۸	۱۷۷۵۹۸
۶۰-۶۴ ساله	۱۰۱۴۵۲	۱۳۶۵۱۸
۶۵ ساله و بیشتر	۲۶۲۸۹۱	۲۸۳۰۷۶
نامشخص	۶۰۹	۰



شکل ۵- هرم سنی جمعیت استان آذربایجان شرقی: ۱۳۹۵

جدول ۵- خانوار و جمعیت بر حسب جنس در نقاط شهری و روستایی

شرح	تعداد خانوار	جمعیت		
		مرد و زن	مرد	زن
کل استان				
آبان ۱۳۵۵	۴۳۷۴۹۶	۲۳۶۸۲۵۲	۱۲۲۵۶۵۹	۱۱۴۲۵۹۳
آبان ۱۳۶۵ (۱)	۵۷۴۹۶۲	۳۰۷۷۸۸۲	۱۵۷۱۹۶۳	۱۵۰۵۹۱۹
مهر ۱۳۷۵ (۱)	۶۹۵۳۸۱	۳۳۲۵۵۴۰	۱۶۸۲۰۶۶	۱۶۸۳۴۷۴
آبان ۱۳۸۵ (۱)	۹۱۱۹۲۴	۳۶۰۳۴۵۶	۱۸۳۹۳۴۱	۱۷۶۴۱۱۵
آبان ۱۳۹۰ (۱)	۱۰۸۶۰۸۳	۳۷۲۴۶۲۰	۱۸۸۲۰۳۱	۱۸۴۲۵۸۹
آبان ۱۳۹۵ (۱)	۱۲۲۳۰۲۸	۳۹۰۹۶۵۲	۱۹۸۶۴۰۰	۱۹۲۰۲۵۲
نقاط شهری				
آبان ۱۳۵۵	۱۹۱۸۵۹	۹۹۲۶۹۷	۵۲۰۳۹۳	۴۷۲۳۰۴
آبان ۱۳۶۵	۳۲۲۲۶۲	۱۵۸۶۱۸۹	۸۱۲۲۲۳	۷۷۳۹۵۶
مهر ۱۳۷۵	۴۴۶۱۵۹	۲۰۰۴۴۸۴	۱۰۲۰۲۶۶	۹۸۴۲۱۸
آبان ۱۳۸۵	۶۳۶۷۰۷	۲۴۰۲۵۳۹	۱۲۳۳۰۸۵	۱۱۷۹۴۵۴
آبان ۱۳۹۰	۷۶۷۳۱۹	۲۵۷۹۱۷۸	۱۳۰۱۷۲۴	۱۲۷۷۴۵۴
آبان ۱۳۹۵	۸۸۷۱۴۳	۲۸۰۹۴۲۴	۱۴۲۰۵۲۰	۱۳۸۸۹۰۴
نقاط روستایی				
آبان ۱۳۵۵	۲۴۵۶۳۷	۱۳۷۵۵۵۵	۷۰۵۲۶۶	۶۷۰۲۸۹
آبان ۱۳۶۵	۲۵۲۷۰۰	۱۴۹۱۶۹۳	۷۵۹۷۳۰	۷۳۱۹۶۳
مهر ۱۳۷۵	۲۴۹۱۶۸	۱۳۲۰۷۸۸	۶۶۱۶۷۰	۶۵۹۱۱۸
آبان ۱۳۸۵	۲۷۵۲۱۷	۱۲۰۰۸۲۰	۶۱۶۲۰۸	۵۸۴۶۱۲
آبان ۱۳۹۰	۳۱۸۷۶۴	۱۱۴۵۴۴۲	۵۸۰۳۰۷	۵۶۵۱۳۵
آبان ۱۳۹۵	۳۳۵۸۷۸	۱۱۰۰۲۲۰	۵۶۸۸۷۵	۵۳۱۳۴۵

مأخذ - مرکز آمار ایران (ر.م)

- (۱) آمار تعداد خانوار و جمعیت غیر ساکن در آمار خانوار و جمعیت استان منظور شده است.
- (۲) آمار خانوار و جمعیت غیر ساکن در آمار نقطه روستایی منظور شده است.

جدول ۶- خانوار و جمعیت شهرستان‌ها برحسب ساکن و غیرساکن: آبان ۱۳۹۵

شهرستان	جمع		ساکن در نقاط شهری		ساکن در نقاط روستایی		غیر ساکن	
	خانوار	جمعیت	خانوار	جمعیت	خانوار	جمعیت	خانوار	جمعیت
کل استان	۱۲۲۳۰۲۸	۳۹۰۹۶۵۲	۸۸۷۱۴۳	۲۸۰۹۴۲۴	۳۳۵۸۷۸	۱۱۰۰۲۲۰	۷	۸
آذرشهر	۳۵۳۶۴	۱۱۰۳۱۱	۲۳۹۶۸	۷۳۸۹۶	۱۱۳۹۵	۳۶۴۱۳	۱	۲
اسکو	۵۰۶۷۴	۱۵۸۲۷۰	۳۷۶۱۳	۱۱۷۵۲۷	۱۳۰۶۱	۴۰۷۴۳	۰	۰
اهر	۴۶۲۰۲	۱۵۴۵۳۰	۳۱۴۸۱	۱۰۵۲۹۹	۱۴۷۲۱	۴۹۲۳۱	۰	۰
بستان‌آباد	۲۷۶۴۷	۹۴۷۶۹	۷۲۳۱	۲۴۷۰۸	۲۰۴۱۵	۷۰۰۶۰	۱	۱
بناب	۴۲۳۲۵	۱۳۴۸۹۲	۲۶۹۱۶	۸۵۲۷۴	۱۵۴۰۹	۴۹۶۱۸	۰	۰
تبریز	۵۶۳۶۶۰	۱۷۷۳۰۳۳	۵۱۸۱۸۷	۱۶۲۳۰۹۶	۴۵۴۷۲	۱۴۹۹۳۶	۱	۱
جلفا	۱۹۴۴۳	۶۱۳۵۸	۱۳۷۶۱	۴۴۷۰۴	۵۶۸۲	۱۶۶۵۴	۰	۰
چاراویماق	۹۰۱۶	۳۱۰۷۱	۱۶۶۲	۶۱۰۲	۷۳۵۴	۲۴۹۶۹	۰	۰
خداآفرین	۱۰۱۹۶	۳۲۹۹۵	۵۶۰	۱۹۰۲	۹۶۳۶	۳۱۰۹۳	۰	۰
سراب	۲۸۴۴۶	۱۲۵۳۴۱	۱۸۴۲۰	۵۹۳۰۷	۲۰۰۲۵	۶۶۰۳۳	۱	۱
شبستر	۴۳۹۸۲	۱۳۵۴۲۱	۲۲۹۱۴	۷۰۹۶۹	۲۱۰۶۸	۶۴۴۵۲	۰	۰
عجب‌شیر	۲۰۶۰۸	۷۰۸۵۲	۱۰۸۵۳	۳۴۳۰۶	۹۷۵۵	۳۶۵۴۶	۰	۰
کلیبر	۱۴۱۴۵	۴۶۱۲۵	۳۶۶۹	۱۲۰۳۹	۱۰۴۷۶	۳۴۰۸۶	۰	۰
مراغه	۸۰۲۶۱	۲۶۲۶۰۴	۵۵۵۳۰	۱۷۷۰۷۹	۲۴۷۳۰	۸۵۵۲۴	۱	۱
مرند	۷۵۷۱۱	۲۴۴۹۷۱	۴۸۲۹۶	۱۵۶۰۵۳	۲۷۴۱۴	۸۸۹۱۷	۱	۱
ملکان	۳۳۵۹۸	۱۱۱۳۱۹	۱۱۷۲۷	۳۸۲۴۳	۲۱۸۷۱	۷۳۰۷۶	۰	۰
میانه	۵۷۶۶۵	۱۸۲۸۴۸	۳۵۵۷۵	۱۱۴۹۹۶	۲۲۰۸۹	۶۷۸۵۱	۱	۱
ورزقان	۱۶۲۷۳	۵۲۶۵۰	۲۴۳۶	۸۷۰۱	۱۳۸۲۷	۴۳۹۴۹	۰	۰
هریس	۲۰۶۳۹	۶۹۰۹۳	۹۹۴۰	۳۳۴۳۶	۱۰۶۹۹	۳۵۶۵۷	۰	۰
هشتروند	۱۷۱۷۳	۵۷۱۹۹	۶۴۰۴	۲۱۷۸۷	۱۰۷۶۹	۳۵۴۱۲	۰	۰

مأخذ- مرکز آمار ایران

جدول ۷- جمعیت برحسب نوع خانوار، جنس و شهرستان: آبان ۱۳۹۵

شهرستان	کل		
	مرد و زن	مرد	زن
کل استان	۳۹۰۹۶۵۲	۱۹۸۹۴۰۰	۱۹۲۰۲۵۲
آذرشهر	۱۱۰۳۱۱	۵۶۰۲۸	۵۴۲۸۳
اسکو	۱۵۸۲۷۰	۸۰۵۶۱	۷۷۷۰۹
اهر	۱۵۴۵۳۰	۷۷۷۵۶	۷۶۷۷۴
بستان‌آباد	۹۴۷۶۹	۴۹۰۴۷	۴۵۷۲۲
بناب	۱۳۴۸۹۲	۶۸۴۵۷	۶۶۴۳۵
تبریز	۱۷۷۳۰۳۳	۸۹۷۱۵۷	۸۷۵۸۷۶
جلفا	۶۱۳۵۸	۳۱۵۶۲	۲۹۷۹۶
چاراویماق	۳۱۰۷۱	۱۵۹۸۲	۱۵۰۸۹
خداآفرین	۳۲۹۹۵	۱۶۷۵۱	۱۶۲۴۴
سراب	۱۲۵۳۴۱	۶۴۵۷۸	۶۰۷۶۳
شبستر	۱۳۵۴۲۱	۶۸۰۵۰	۶۷۳۷۱
عجب‌شیر	۷۰۸۵۲	۳۸۱۸۸	۳۲۶۶۴
کلیبر	۴۶۱۲۵	۲۳۵۴۵	۲۲۵۸۰
مراغه	۲۶۲۶۰۴	۱۳۳۷۴۰	۱۲۸۸۶۴
مرند	۲۴۴۹۷۱	۱۲۴۶۴۶	۱۲۰۳۲۵
ملکان	۱۱۱۳۱۹	۵۷۶۶۶	۵۳۶۵۳
میانه	۱۸۲۸۴۸	۹۴۳۵۵	۸۸۴۹۳
ورزقان	۵۲۶۵۰	۲۷۰۰۱	۲۵۶۴۹

شهرستان	کل		
	مرد	زن	مرد و زن
هریس	۳۴۷۲۲	۳۴۳۷۱	۶۹۰۹۳
هشترود	۲۹۶۰۸	۲۷۵۹۱	۵۷۱۹۹

جمعیت فعال

در سال ۱۳۹۵ بیشترین نرخ اشتغال مربوط به گروه سنی ۶۴ - ۶۰ ساله (۹۸/۶۰ درصد) و کمترین آن مربوط به گروه سنی ۲۴-۲۰ ساله برابر با ۶۲/۱۸ درصد است. اما در تحلیل وضعیت نرخ بیکاری با توجه به اطلاعات و محاسبات به دست آمده می‌توان گفت که بیشترین میزان نرخ بیکاری مربوط به گروه سنی ۲۴ - ۲۰ ساله با مقدار ۳۷/۸۲ درصد برآورد شده است. بررسی وضعیت بیکاری نشان‌دهنده روند صعودی آن است و مقدار آن از ۶/۲ درصد در سال ۱۳۷۵ به ۱۳/۵۴ افزایش یافته است. به بیانی بهتر، نرخ بیکاری طی دو دهه اخیر دوبرابر شده است.

بررسی و تحلیل اجتماعی و فرهنگی استان

تحلیل اجتماعی و فرهنگی استان، در قالب سنجش شاخص‌های توسعه انسانی و سرمایه اجتماعی در ادامه آورده شده است. سازمان فضایی سکونتگاه‌های شهری استان به‌منظور ارائه تحلیل بهتر از نظام سکونتگاه‌های شهری، شهرهای استان با توجه به تقسیم‌بندی و مصوبه شورای عالی شهرسازی و معماری، در چهار سطح جمعیتی دسته‌بندی شده‌اند:

سطح ۱: شهرهای با جمعیت بیش از یک میلیون نفر

سطح ۲: شهرهای با جمعیت بین ۲۵۰ هزار تا یک میلیون نفر

سطح ۳: شهرهای با جمعیت بین ۵۰ تا ۲۵۰ هزار نفر

سطح ۴: شهرهای با جمعیت کمتر از ۵۰ هزار نفر

در استان آذربایجان شرقی، فقط شهر تبریز با بیش از یک و نیم میلیون جمعیت، در سطح ۱ قرار می‌گیرد. در نظام سکونتگاه‌های شهری استان هیچ شهری در سطح ۲ قرار نمی‌گیرد که این امر خود بیانگر شکافی در سطوح و سلسله‌مراتب سکونتگاه‌های شهری استان است و در محث عدم تعادل‌ها به تفصیل به آن پرداخته می‌شود. شهرهای مراغه، مرند، اهر، میانه، بناب و سهند با مجموع جمعیت ۶۷۳ هزار نفر، در سطح ۳ سکونتگاه‌های شهری استان قرار می‌گیرند و سایر شهرهای استان (۵۵ شهر) با مجموع جمعیت ۵۷۷ هزار نفر، در سطح ۴ هستند. از سوی دیگر بررسی نظام توزیع و موقعیت مکانی شهرها نشان می‌دهد که کلیه شهرهای سطح ۱ و ۳ (به‌استثنای اهر و میانه) در بخش‌های میانی و نیمه غربی استان متمرکز هستند. در این میان تعدادی از شهرهای اصلی و شاخص استان، ارتفاعات کوه سهند را همچون گوهری در برگرفته و در امتداد رودهای جاری از آن شکل گرفته‌اند که از آن جمله می‌توان به تبریز، مراغه، بناب، عجب‌شیر، آذرشهر، اسکو و ممقان اشاره کرد.

توزیع نحوه پراکنش شهرها به تفکیک سطح در شهرستان‌ها نیز بیانگر آن است که اولاً اغلب شهرهای استان در نیمه غربی واقع شده‌اند. از این رو توزیع فضایی شهرها نیز در پهنه استان یکنواخت نیست. ثانیاً استان فاقد شهر سطح ۲ در نظام سکونتگاه است و این امر به نوبه خود خلع و گسستی جدی در سازمان فضایی سکونتگاه‌های شهری استان به شمار می‌رود. ثالثاً پراکنش شهرهای سطح ۳ و ۴ در نیمه غربی استان بیشتر بوده و در این نیمه، شهرهایی در سطوح ۳ و ۴ با فاصله به نسبت کمتری از یکدیگر توسعه یافته‌اند.

نتیجه‌گیری و ارائه پیشنهادها

افزایش جمعیت و رشد شهرنشینی دو پدیده‌ای هستند که به طور متقابل بر یکدیگر اثرگذار هستند و ترکیب و توزیع جمعیت را نیز تحت تأثیر قرار داده‌اند. بررسی مطالعات جمعیتی استان در سطح شهری و روستایی، نشان‌دهنده برتری قابل توجه جمعیت‌پذیری و رشد جمعیت در مناطق شهری در مقابل مناطق روستایی استان است. نسبت جمعیت شهرنشین استان از ۵۵/۵ درصد در سال ۱۳۶۵ به ۶۱/۸۴ درصد در سال ۱۳۷۵ ارتقا یافته است. در سال ۱۳۸۵ این رقم به ۶۶/۶۷ درصد رسیده و در سال ۱۳۹۰ این رقم به ۶۹/۲۵ درصد افزایش یافته است. در سال ۱۳۹۵ نسبت جمعیت ساکن در نواحی شهری به میزان ۷۱/۸۶ درصد افزایش یافته است.

شاید بتوان گفت این تغییر و تحولات سریع جمعیت و افزایش سریع شهرنشینی فقط به مفهوم اسکان جمعیت در شهرها است، نه فرایند طبیعی توسعه شهرنشینی. به بیان دیگر تغییرات متأثر از توسعه واقعی اجتماعی، ارتقای سطح توسعه اجتماعی و ارتقای مکانیزاسیون در

روستاها عامل اصلی افزایش جمعیت در شهرها بر اساس اصول توسعه مبتنی بر فرایندهاست؛ بنابراین به نظر می‌رسد بخش عمده‌ای از تحولات جمعیت در شهرهای استان و کشور حاکی از عدم کارآمدی نظام روستایی و ناکارایی تولید و درآمد در روستاها باشد که مباحث مربوط به حاشیه‌نشینی و فقر در شهرها فقط گوشه‌ای کوچک از بازتاب‌های اجتماعی جریان مهاجرت هستند.

نیمه غربی یا فضای نیمه توسعه‌یافته استان شامل محوری شمالی - جنوبی از جلفا، مرنده، تبریز، آذرشهر تا ملکان می‌باشد که در هم‌جواری با شبکه‌های ارتباطی ملی و بین‌منطقه‌ای و شبکه‌های زیربنایی مناسب قرار گرفته. استقرار صنایع بزرگ، کارگاه‌های صنعتی کوچک و متوسط، محدوده‌های زراعی آبی و باغی، روستاهای بزرگ، شهرهای پرجمعیت، دامداری‌های صنعتی و فعالیت‌های بازرگانی از ویژگی‌های این پهنه است.

نیمه شرقی استان که به دلیل ویژگی‌های طبیعی و کوهستانی بودن منطقه و عدم امکان ارتباط محوری با سایر استان‌های هم‌جوار همواره در محرومیت بوده است اگر چه در برخی موارد قابلیت توسعه در آنها بیشتر از سایر مناطق استان بوده است. استقرار بخش عمده‌ای از روستاهای کم‌جمعیت و پراکنده با اقتصاد غالب رهنه‌گردانی و دامداری سنتی، کشاورزی دیم و استقرار شهرهای کم‌جمعیت از ویژگی‌های عمده نیمه شرقی استان است.

میانه سنی در نقاط روستایی در اکثر ادوار به نسبت نقاط شهری پایین‌تر بوده است و این تفاوت ادامه یافته و در سال ۱۳۹۵ میانه سنی در مناطق شهری به ۳۲ و در مناطق روستایی استان به ۲۹ رسیده است. (در کشور به ترتیب ۳۱ و ۳۰ بوده)

نظام سکونت شهری

در سرشماری ۱۳۹۵، کل جمعیت شهری استان ۲۸۰۰۰۰۰ در ۶۳ کانون شهری که ۳۸ شهر از رتبه ۲۵ به بعد کمتر از ۱۰ هزار نفر جمعیت داشته و اغلب هم‌رشد منفی رشد را طی می‌کنند. بیش از ۲۲۰۰ هزار نفر جمعیت شهری یعنی قریب به ۸۰ درصد آن تنها در ۶ شهر ساکن هستند و ۲۰ درصد جمعیت شهری استان در ۵۷ شهر دیگر ساکن. با بیشترین جمعیت شهری: شهرستان‌های تبریز ۱۷۷ هزار، مرنده ۸۸ مراغه ۲۶۲ و مرنده ۲۴۴ و میانه ۱۸۱ هزار نفر جمعیت شهری

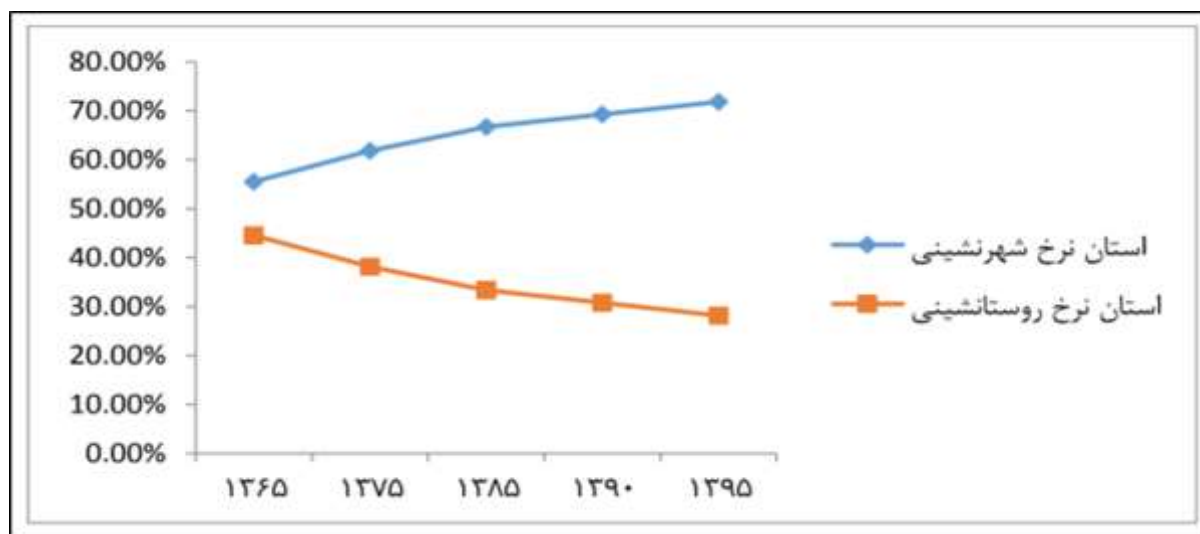
با کمترین جمعیت شهری: شهرستان‌های چاراویماق ۳۲، کلیبر ۴۶، خداآفرین ۳۲، ورزقان ۵۲ و هوراند ۲۰ هزار نفر کانون اصلی شهرنشینی منطبق بر منطقه شهری تبریز - مرنده و مراغه می‌باشد

تبریز ۱۶۰ هزار نفر، مراغه ۱۸۰ و مرنده ۱۳۰ و میانه ۱۱۴ و اهر ۱۰۵ بزرگترین شهری استان شهرهای جوان قلعه، نظرکهریز، سیه رود، خداجو، خمارلو، ترک، زنوز، آیش احمد، آق‌کند و تیکمه داش و خامنه با کمتر از ۳ هزار نفر جمعیت از کانون‌های شهری استان هستند.

شهرستان تبریز با ۹۱ درصد شهرنشین و خداآفرین با ۶ درصد شهرنشین

تراکم جمعیت در استان ۸۵ نفر در هر کیلومتر مربع در کشور ۵۰ نفر

محور تبریز، مراغه و بناب متراکم‌ترین پهنه (بیشتر از ۱۵۰) و خداآفرین و کلیبر کمترین تراکم جمعیتی (کمتر از ۳۰)



نمودار ۱- نرخ شهرنشینی و روستانشینی

ملاحظات اخلاقی:

پیروی از اصول اخلاق پژوهش:

حامی مالی: هزینه‌های مطالعه حاضر توسط نویسندگان مقاله تامین شد.

تعارض منافع: بنابر اظهار نویسندگان مقاله حاضر فاقد هرگونه تعارض منافع بوده است.

References

- Ahadi, b. (2018). Analysis of Changes in Urban System of Fars Province during 1976 to 2011. Haft Hesar Journal of Environmental Studies, 7(25), 51-62. [In Persian]. URL: <http://hafthesar.iauh.ac.ir/article-1-610-fa.html>
- Ahangari, N., Mohammadi, S., & Hosseinzade, F. (2015). Function Medium-sized cities in the area of sustainable development (Case study: Bokan). Geographical Planning of Space Quarterly Journal, 5(17), 99-114. [In Persian].
- Aliakbari, E. (2013). Regional Plans and Centralization in Spatial Structure of Urban Systems Case Study: Kermanshah Province. Journal of Physical Development Planning, 1(2), 37-. 54[In Persian].
- Babakhanzadeh, E., Pakhideh, E., Far, M. R. H., & Ahangari, S. (2014). The changes of urban hierarchical system in Lorestan Province from 1355 to 1385. Geographical Urban Planning Research, 2(3), 409-433. [In Persian].409-433. 10.22059/JURBANGEO.2014.53065
- Camagni, R. P. (1993). From city hierarchy to city network: reflections about an emerging paradigm. In Structure and change in the space economy (pp. 66-87): Springer.
- Camagni, R., Diappi, L., & Leonardi, G. (2017). Urban Growth and Decline in a Hierarchical System: A Supply-Oriented Dynamic Approach. In Seminal Studies in Regional and Urban Economics (pp. 167-182): Springer.
- Capello, R. (2013). Recent theoretical paradigms in urban growth. European planning studies, 21(3), 316-333.
- Fang, C., Pang, B., & Liu, H. (2017). Global city size hierarchy: Spatial patterns, regional features, and implications for China. Habitat international, 66, 149-162.
- Gharakhlou, D. M., B., O., & M, A. (2008). Region Management and Urban Network Analyze of Ardabil Province at 1345-1385. Journal of Applied Researches in Geographical Sciences, 8(11), 73-97
- Gharakhlou, M. D., Amini, S. H. H., & Rajaei, S. A. (2008). The role of middle-cities in regional balances Case study: Middle-city of Shahreza. Journal Of Geography and Regional Development Reseach Journal, 6(11). [In Persian].
- Ghasemi, F., Rezaei, M., & Sotudeh, H. (2013). City Analytical Hierarchical in Fars province during 1966 - 2011. Research and Urban Planning, 4(14), 41-60. [In Persian]. 20.1001.1.22285229.1392.4.14.3.9
- Ghezelbash, S., Sajadi, J., Sarrafi, M., & Kalantari, M. (2021). Explanation of the regional dynamics and imbalances of Zanzan urban settlements. Journal of Zonal Planing, 11(41), 17-33. [In Persian]. 10.30495/JZPM.2021.3938
- Hadiyani, Z., & Rahimi, V. (2013). The Role of Middle Cities in Regional Development, Case study: Iranshahr. Journal of Applied Researches in Geographical Sciences, 13(30), 27-47. [In Persian]. URL: <http://jgs.khu.ac.ir/article-۱-۱۶۲۱-fa.html>
- Karkehabadi, Z. (2019). Considering and Analyzing changes of urban hierarchy in the sixth decade (1335-1395)(case study: Semnan province). Quarterly of Geography (Regional Planing), 9(4), 445-463.
- Khammar, G., Khosravi, A., & Kazemi, A. (2021). Analysis and study city hierarchy system of Golestan province with the emphasis on political - administrative changes. Geography and Human Relations, 3(4), 439-459. In Persian] 10.22034/GAHR.2021.283547.1532
- Khosravi, B., Alizadeh, E. S., & Taati, H. (2020). Assessing the sustainability of villages in the area of influence of medium-sized cities using the AHP method (Case study: Sazez city). Quarterly Journal of Human Geography, 12(4), 502-518. [In Persian].
- Meijer, M. (1993). Growth and decline of European cities: changing positions of cities in Europe. Urban Studies, 30(6), 981-990.

18. Pourahmad, A., & Khaliji, M. A. (2014). The assessment factors in improving urban services by VIKOR (case study Bonab). *Spatial Planning*, 4(2), 1-16.
19. Samimiyan, M., & Javadian, R. (2018). The Analysis on the role middle cities Mazandaran province of regional development (Case study: Babol). *Journal of GIS & RS Application in Planning*, 9(3), 27-44. [In Persian].
20. Saraei, M. H., Shahkarami, N., Fataei, M., & M. Soltani. (2014). Determining Hierarchical System of Lorestan Province Cities from 1956 to 2011 by Using Neighborhood, Entropy, and Class Conflict Limit Models. *Journal of Zonal Planning*, 4(13), 1-12.
21. Sarvar, R. (2013). Ranking of industrial development in Kurdistan province. *Urban Management Studies*, 5 (13), 36-44. [In Persian].
22. Sarvar, R. (2016). *Applied geography and Spatial planning*, Tehran: Samt
23. Sarvar, R., & Khaliji, M. A. (2021). Urban policy in the field of wicked problems. *Urban Environmental Planning and Development*, 1(1), 1-16. [In Persian].
24. Sarvar, R., & Khaliji, M. A. (2023). Pathology of Land Use Planning in Guilan province. *Geographical Studies of Coastal Areas Journal*, 3(4), 1-20. [In Persian].
25. Seifoddini, F., Ahmad, A. P., Ziyari, K., & Alwar, S. A. N. D. (2014). Investigation of Contexts and Barriers to Smart Growth in Central Cities Case Study: City of Khorramabad. *Town And Country Planning*, 5(2), 241-260. [In Persian].
26. Shamaei, A. (2014). Review and Analysis Process of Urban Development System of Ilam Province from 1965 to 2007. *Journal of Zonal Planning*, 4(14), 45-58.
27. Shoormig, R., & Badrifar, M. (2006). Examination and analysis of urban distribution and Spatial organization of Qazvin Province. *Territory*, 3(10), 39-62. [In Persian].
28. Taheri, G., Rezaei, M. R., & Amanpor, S. (2019). Geographical analysis of Khuzestan province's urban network during 1956-2016. *Quarterly of Geography (Regional Planning)*, 9(2), 365-380. [In Persian].
29. Taleshim., Aliakbarie., Panahi, & Gh. (2012). Urban hierarchy system changes in Ardabil province during the years 1365 - 1385. *Geography*, 10(32), 75-.
30. Tsydenova, N., Vázquez Morillas, A., & Cruz Salas, A. A. (2018). Sustainability assessment of waste management system for Mexico City (Mexico)—based on analytic hierarchy process. *Recycling*, 3(3), 45.
31. Von Glahn, R. (2003). Towns and temples: Urban growth and decline in the Yangzi Delta, 1100-1400. In *The Song-Yuan-Ming Transition in Chinese History* (pp. 176-211): Brill.
32. WILKINSON, R. *URBAN GROWTH AND DECLINE. Comparative Urbanization: City Growth and Change, 1951*, 71.
33. Wolff, M., & Wiechmann, T. (2018). Urban growth and decline: Europe's shrinking cities in a comparative perspective 1990–2010. *European Urban and Regional Studies*, 25(2), 122-139.
34. Yarahmadi N, Khaliji M, Rezaie M. (2023). Zoning of the Urban Regions of Ahvaz City, Iran, Based on the Social Creativity Effective Factors. *GeoRes*; 38 (1):83-90
35. Yarahmadi, N., Khaliji, M. A., & Rezaei, M. (2021). Factors and components of effective environmental design in creating creative urban spaces (case study: Ahvaz). *Regional Planning*, 11(43), 96-108. [In Persian]. 10.30495/JZPM.2021.29122.3983
36. Zayyari, D. K., & Azizi, M. (2014). The Feature of Abhar, a Medium Sized City, Its Role and Function on Spatial Development of Zanjan Province. *Geographical Research*, 28(1), 55-74 [In Persian].

